

Sinkó és a Nyugat II.

avagy a „második nemzedék” kirekesztett délvidéki kisepikusa

6.

A *Nyugat*ban publikált három kisregénynek volt egy időbeli előde s egy különös utóda is.

A pozsonyi, majd pozsonyi–bécsi *Tűz*, azaz Gömöri Jenőnek a tizenkilences irodalmár-emigráció színe-javát összefogó, egy romantikusan szép, s alighanem éppen ezért megvalósíthatatlan tervet dédelgető, ti. a szellemi-irodalmi „dunai konföderáció” létrehozását szorgalmazó folyóirata, mely nem sokkal az indulása után az első magyar „rotációs irodalmi boulevard-lappá” alakult át, az *Egy történet, melynek még címe sincs* tizenhat részletét közölte folytatásban, nyomban az indulásától kezdve (1921) a hetilappá lett irodalmi orgánum korai kimúlásáig (1923). S micsoda jeles kortársak társaságában! A cseh, a szlovák, a román és a délszláv irodalmak modern képviselői (pl. Andrić, Dučić, Šantić, T. Manojlović és mások) mellett ugyanis az ekkor Bécsben tartózkodó Sinkó *Egy története* Barbusse és Gorkij, Heinrich Mann és Selma Lagerlöf, s Balázs Béla és Karinthy Frigyes, Reményi József és Füst Milán, Mécs László és Franyó Zoltán, s Ady, Móricz, Kosztolányi, Juhász Gyula egy-egy szépirodalmi alkotása, meg Gaál Gábor, Komlós Aladár, Antal Frigyes, Mannheim Károly és Ignóty egy-egy cikke vagy kritikája társaságában élte folytatásos életét. S érte meg korai (tetsz)halálát is: a sokat ígérő Gömöri-orgánum a hármas, sőt ötös lapszámok agóniát jelző sorozata után, 1923 tavaszán anyagi okok következtében elhal – s „maga alá temeti” az *Egy történet...* nagyobbik, még közöletlen, de szerencsére a szerző emigrációjának negyed százada során mindvégig megőrződött kézírathányadát is.

Az *áruló* című s beszédes alcímű („Az 1919-es Budapest”) Sinkó-kisregény viszont olyképpen lesz különös utóda a *Nyugat*-beli trilógiának, hogy ösváltozata, a *Mr. Black feljegyzései Árvay Ábriss esetéről* című keretes-

dokumentarisztikus nagyelbeszélés még 1925-ben megjelent ugyan két folytatásban – s ismét micsoda szerzők társaságában: az egyebek közt Kierkegaard-t, Martin Bubert, Jean Pault, Angelus Silesiust, Paul Ernstet, Gide-t meg Balázs Bélát, György Mátyást, Kassákat, Komlós Aladárt és mindenekelőtt és legfőképp Lesznai Annát közlő saját folyóiratban, a *Tésvérben* –, ám továbbfejlesztett kisregényváltozata a szerző emigrációjának immár bácsszentiváni/prigrevicai éveiben, közelebbről 1929/30-ban nyeri el végleges formáját. Időrendben tehát *Az áruló* zárhatta volna a *Nyugat*-beli kisregény-trilógiát – hisz az idézett Móricz-levél tanúságaként az 1932-ben publikált *Sorsok* már 1929 októbere, vagyis Osvát Ernő öngyilkossága előtt elkészült, s el is jutott a tragikus végű szerkesztőhöz –, azonban az Osvát által el is fogadott kézirat kényszerű „fektetése” miatt a pénzínséggel küszködő, terjedelmében összezsugorodott folyóiratban – meg feltehetőleg e kisregény „kényes”, 1919-es témája miatt is! – szerzőnk *Az árulót* már fel sem kínálja a *Nyugat*nak, hanem egyenesen Bécsbe küldi, Stefan I. Klein magyar–német és német–magyar műfordítónak, aki válaszol is Sinkónak, de sem a magyar, sem a német – szerencsére: egyaránt megőrződött – kéziratváltozat korabeli megjelenéséről mindaddig nem szerezhettünk tudomást.

Ez az öt, 1921 és 1929/30 között íródott kisregény mindenképpen igen hasznos epikus előtanulmány lehetett az 1931-ben Bácsszentivánon írni kezdett nagykompozícióhoz, az *Optimistákhoz* – azonban jelentőségük a sinkói életmű egészében közel sem abban merül ki, hogy fontos, sőt talán nélkülözhetetlen előmunkálatai is voltak a harmincas évek két nagyregényének, a Magyar Tanácsköztársaság eposziájának és a mindmáig méltatlanul annak „árnyékában” maradt *Tizennégy nap*nak; önértékük mindenekelőtt *saját* műfajuk, a kisregény ismérvszerében mérhető és mérendő is fel.

7.

Mert ezek a kisepikák alkotás-módszertani tekintetben szembeötlően különböznek mind az *Optimistáktól*, mind a *Tizennégy naptól*. Nem pusztán a terjedelmükkel, természetesen, hanem mindenekelőtt azzal, hogy bennük még a jellegzetesen sinkói nagyregény-tematika is lényegesen más műfaji látószögből kap megvilágítást.

Hisz történelmi a tematikája, például, az *Aegidius útra kelésének* is, és korunk forradalmi meg ellenforradalmi mozgalmával foglalkozik *Az áruló* is, akárcsak mindkét szóban forgó nagyepikus mű, s mégis, e kisregények cselekményszíntereivel lehatárolt történelmi és mozgalmi valóságselemek merőben más epikus eljárással válnak regényvalósággá.

Bennük ugyanis nem az adott társadalmi/történelmi valóság-részletek relatív teljességét látjuk viszont epikus életre keltve, „megelevenítve”, a tárgyi-dologi, természeti, topográfiai, civilizatorikus és egyéb valóság-elemek relatíve szintén teljes összképével egyetemben, hanem elsősorban az *egyedi emberek* (fő- és mellékszereplők) *szubjektivitásának* kisebb-nagyobb mértékben feltáruló teljességét, s az ő *dinamikus viszonyukat* a kisregénybeli más emberi egyedek megint csak viszonylag teljes benső mikrokozmoszához.

Mindez pedig, végső soron, annak a *sajátos műfaji látószögnek* a következménye az öt Sinkó-mű esetében is, mely a kisregény műfaját általában is jellemzi. Nevezetesen – és metaforikusan szólva –, a nagy, organikus valóságszférák epikus bevilágítására képes, a „panorámázó” megvilágításmódot mintegy kínáló „madártávlat-szemlélet” helyett s annak ellenében a sajátosság „közelkép-szemlélet”, amely mindenekelőtt az emberi egyed bensőségének, személyiségontológiai jellemzőinek és interperszonális viszonyainak kinagyítására és olvasói látóhatárokon belülré hozására hivatott.

Az epikus látás és láttatás e sajátosságok perspektívája a kisregény-műfaj értékes megvalósulásaiban természetesen sohasem eredményezi – Sinkó Ervin egy híján fél tucat ilyen alkotásában sem eredményezi – az előtérbe hozott bensőségek, szubjektív emberi mikrokozmoszok mechanikus kiragadását a tárgyi-dologi, természeti, történelmi, szociális vagy éppen metafizikai-ezoterikus közegükből; csupán azt eredményezi e jobb híján „ellen-madártávlatú”-nak, illetve „közelképi”-nek nevezhető kisregényi látószög, hogy mindezek a műfaj számára másodlagosnak bizonyuló közegek jobbára csak vázlatosan, jelzetszerűen, stilizáltan, kroki-formában sugallják egy-egy lehetséges lét-teljesség illúzióját – az előtérbe hozott, elmélyített, általában jól kidolgozott s egymással szövevényes („regényes”) viszonyban levő *portrék* minimálisan szükséges háttereként. Miközben a vázlatos lét-teljesség laza körvonalai a kisregény világát azért mégsem szűkítik le pontszerűre, pontnyi nagyságúra, ahogy azt általában a novella – s így a *Nyugatban* közölt *Angéla*, *Ködben* és *Hűség*, s a szintén a *Nyugatnak* szánt, de végül nem közölt *Csévó Rózsi csatát veszti*, *Kufferos a hullabőrzén* és *Elveszett emberek* – szerzője teszi; a sinkói kisregény világa is viszonylag jóval tágasabb a sinkói novelláénál, de mindenképpen szűkebb, behatároltabb a két nagyregényénél; a kisregény a mi szerzőnk esetében is maga az emberközpontú, bensőséges és szövevényesen dinamizált „közelkép”, míg a novella e „közelkép” egy-egy mikroszegmentumának pillanatnyi és epikum tekintetében jóval egységesebb/egyszálúbb felvillantása.

8.

Nem véletlen, sőt igen jellemző és jelképes is, hogy a tizennyolcadik életévét még be sem töltött, akkor épp a „nietzscheánus” fázisában járó ifjú poéta a legelső – sajnos, mindeddig elő nem került, az *Érdekes Újság* jeligés pályázatán elkallódott – kisregényének az *Emberlelkek* címet adta. A szabadkai naplóban körvonalazott epikus koncepció, alkotói terv ugyanis időállóan anticipálja azt a sinkói kisregény-ósmódellet, amelyet majd a húszas években íródo ilyen művek is kisebb-nagyobb sikerrel/sikertelenséggel fognak érvényesíteni.

Hisz a szóban forgó öt kisepikus alkotás is rendre az *emberlelkek* típusait, szociális, eszmei, morális, érzelmi és erotikus antipódusait, alkati ellentétpárjait állítja mindig konkrét, mindig egyedi, sohasem mechanikusan ismétlődő *viszonyba*. Mégpedig általában olyan elemi, egész embert követelő, teljes egzisztenciát igénylő és rabul is ejtő viszonyba, hogy olykor épp ez az interperszonális kapcsolat lesz a testetlen „főszereplő”, vagyis az a sorsszerű, fatális „Valaki”, aki/amely a valóságos szereplők életét irányítja, konfliktusaikat bonyolítja, az egész regénycselekményt mozgatja és dramatizálja. Mint például az *Aegidius útra kelése* címszereplőjének és Frigyes páterének, s *Az áruló* exforradalmár Árvay Ábrisának s Bercel rendőrfőkapitányának esetében: irracionálisan öntörvényű, antagonisztikus viszonyukat már-már a személyfeletti Fátumaik determinálják.

A regényszereplők személyiségontológiai sajátsága tekintetében e kisepikák a műfaj két, viszonylag jól elkülöníthető altípusát képviselik. Egyfelől azt, amelyikben az emberi egyed a maga személyiségszerkezetének intim, privát, vagy legalábbis kevésbé közösségi jellegű szférájával kerül „vonzó” vagy „taszító”, harmonikusan induló, de általában konfliktushoz vezető, vagy már eleve is összebékíthetetlen viszonyba a másik egyed vagy egyedek ugyanilyen intim valóságsszféraival (*Egy történet..., Tenyerek és öklök, Sorso*). Másfelől pedig azt a műfaji altípust reprezentálják e Sinkó-művek, amelyben az én és a mások, az individuum és a közösség elvi, eszmei, morális és politikai valóságsszférai kerülnek kapcsolatba, csupán „súrlódó” vagy dramatikusan összeférhetetlen, olykor pedig fanatikusan egymást kizáró viszonyba is (*Aegidius útra kelése, Az áruló*).

Milyen is hát, közelebbről szemlélve, e regényszereplők egzisztenciális valósága, hogyan viszonyulnak ahhoz ők maguk, s miféle lehetőségeket/lehetetlenségeket hordoznak magukban az adott léthelyzetük, soruk, másokkal való viszonyuk netán produktív meghaladására? Mit ér az ember e kisregényekben önmagának, s mit a Másoknak? S mit a jobbára elérhetetlen Mások – öneki? Micsoda atavisztikus Fátumok ülik meg a

korszerűnek, felvilágosultnak, a maguk személyi boldogulása és boldogsága szuverén „kovácsának” tételezett XX. századi *emberlelkeket* is? Az atavizmusok, gorillizmusok és kannibalizmusok „modern” emberének milyen mértékben szolgálhatnak – és szolgálhatnak-e egyáltalán – etikus önmentségül az ún. objektív körülmények, közösségi meghatározottságok és kordeterminánsok? A velünk született kisszerűség, közönségesség, fantáziátlanság, animális önzés, gonoszság, elvetemültség, avagy legalább a *potenciális* jóság, szépség, altruizmus, emberiség-e az ember XX. századi léttani jellemzője?

E szándékosan „sarkított” antropológiai alapkérdésekre kisregényeink szereplői, sorstörténetei, egymás közötti – jobbára drámai vagy kifejezetten tragikus – viszonyai általában életes, eleven, didaktika- és retorikamentes válaszokat sugallnak. S *konkrétakat* is mindenkor, ami azonban nem zárja ki számunkra az óvatos általánosítás, vagyis a Sinkó-kisregények *viszonylag* közös (tipikusan „sinkói”) antropológiai jegyeinek számbavevési kísérletét.

Az például különösebb kockázat nélkül is általánosítható, hogy e művek mindkét fő szereplőtípusának: a jobbára magán- és kifejezettebben közösségi egzisztenciák képviselőinek is egyaránt súlyosak, a személyi erőiket, lehetőségeiket és képességeiket egyformán meghaladók, legtöbbször pedig szó szerint is emberfelettiek az általános meghatározottságai, a családi, neveltetési, szociális, felekezeti és egyéb determináltságuk. A *Tenyerek és öklök* meg a *Sorsok* ún. kisemberei, falusi/kisvárosi magán egzisztenciái például ugyanúgy e külső meghatározottságok foglyai, mint az *Egy történet...* és *Az áruló* értelmiségi individuuma, vagy az Aegidius-kisregény parabolikus – névleg reformáció kori, de valójában nagyon is XX. századi – történelmi szereplői.

Ám ugyanakkor semmivel se kisebbek, nem kevésbé „konokok”, azaz sorsszerűek – megint csak függetlenül a szereptipológiájuktól – a benső, szubjektív, alkati meghatározottságaik sem: egyformán az érzelmek, indulatok, vágyak, nosztalgiák, személyessé vált, *megélt* eszmék, hitek és programok, gyűlöletek és kölcsönös fanatizmusok megszállottjai e kisregények kis és nagy szereplői, epizodistái és hősei/ellenhősei is. Mégpedig olyannyira, hogy némi leegyszerűsítéssel a paradoxonokkal terhelt magánpszichológiájuk és magánideológiájuk „démonológiájáról” is mint viszonylag közös jellegzetességükről szólhatnánk. Azzal a megszorítással, persze, hogy mindannyiuknak megvan a saját „domináns démonuk”: Ambrusnak, Anikónak, Lestyánnak és a „szerelmi négyszög” negyedik tagjának, a névtelen narrátornőnek az *Egy történet...*-ben a Szerelem; Aegidiusnak, Frigyes páternek és az eretnek Salamonnak a Hit; Árvaynak *Az áruló*

ban a Szolidaritás, Bercel rendőrfőkapitánynak pedig a Hatalom; az öreg Glanznak és a „fejedelmi” Hermannnak a *Tenyerek és öklök*ben az Üzlet; a *Sorsok* Tréber Tónijának pedig az Ágrólszakadtság a legfőbb személyi „démona” . . .

Így aztán e külső/belső, jobbára fatális determináltságok között vergődő regénybeli egyedek interperszonális viszonya maga is természetszerűleg válik sorsszerűvé; mint már utaltunk rá, maga a Viszony is gyakran fölébük nő, váratlanul rájuk tör, fogva tartja őket – gazdagot és szegényt, hatalmast és alávetettet, üldözöt és üldözöttet, hóhért és áldozatot, szeretőt és szeretettet egyaránt. S eközben a szereplőpárok és szereplő-antipódusok rendszerint nemcsak egyoldalian, hanem *kölcsönösen* is kiszolgáltatottjai egymásnak, lévén, hogy önnön személyi determináltságaik mellett a kölcsönös Viszonynak is *közös* foglyaik ők – ahogy ezt leginkább és különös plaszticitással Aegidius, Frigyes és Salamon, továbbá Árvay, Bercel és Grósz, „az árvafalvi zsidó boltos fia”, az „ügyes újságíró”, illetve a nevezetes „szerelmi négyszög” szereplőinek regénybeli kapcsolata példázza.

Sinkó Ervin húszas években írt kisregényeiben a *sorsszerű* emberlelkek *sorsszerű* történetei természetesen nem történelemföldröttiek is egyszerűsrimind. A „közelképben” láttatott *egyedi portrék* és a sokrétűség pazar lélektani gazdagságában megragadott *viszonyaik* mögött fölsejlő *háttér*, a lazán körvonalazott vagy éppen csak jelzett szociális és történelmi *közeg* mindenkor lehetetlenné teszi az olvasó számára e sorsok ahistorikus misztifikálását avagy „pánegzisztencialista” értelmezését. Egy-egy tollvonással vagy bekezdésnyi digresszióval, néhány hangsúlyos vagy látszólag mellékesen odavetett politikai utalással, egynémely valóságos vagy parabolikus funkciójú történelmi esemény fölemlítésével írónk a kisregény általános műfaji igényeihez híven, tehát a lét-teljesség gyökeres megragadása nélkül, de azért történelmileg is jól szituálja a szereplőit, történéseit, emberi drámáit és tragédiáit. A kisregénycsokor egésze ily módon nem hagy kétséget az olvasóban: az első világhégés előtti, alatti és utáni, az orosz Októberrel, a Magyar Tanácsköztársasággal s a magyar és „nemzetközi” fehérterrorral „fémjelzett” időszak és szintér képezi e kisregények jobbára csak jelzetszerűen lehatárolt (az Aegidius-történet esetében pedig parabolikusan a reformáció korába visszahelyezett, ám ízig-vérig XX. századi jelentés-kisugárzással bíró) történelmi idejét és terét.

9.

Sinkó nem csak a kisepikájában, de szépírói opusa egészében sem magát a bestiát, hanem az esetleg azzá lett, a legképtelenebb körülmények folytán azzá vált vagy éppen azzá nyomorított embert festi.

Írónk jellegzetes alkati/alkotói sajátosságában, az *etikus fantáziában* kell keresni ennek okát, vagyis az erkölcsi fogékonyságnak, etikai szenzibilitásnak a képzelet révén megnyilatkozó azon képességében, hogy legalább valamelyest mindenkor azonosulni, tehát kisebb-nagyobb mértékben szolidarizálni is tud a más-sorssal, más-élettel, még ha az az embertelenség nyilvánvaló jegyeit viseli is magán.

Végső soron ez a szolidáris, vagy legalábbis toleráns képzelet, a vele való személyi látás és alkotó láttatás eredményezi szerzőnk kisregényeiben is, hogy az emberi gyengeségek, talajszinti sajátságok és trivialitások, de még az erkölcsi mocsoknak és bestialitásnak legkülönfélébb megnyilatkozásai is mintegy túlmutatnak önmagukon, s az emberi igénytelenség, jellembeli rútság és vadság kül- és felszíne alól eredendő szépségében és humánus hamvasságában sejlik föl legalább egy-egy pillanatra a lehetetlennél is lehetetlenebb életfeltételekkel, a cselekményháttért alkotó legkülönfélébb életközeggel beárnyékolt, befedett, eltorzított vagy éppen megnyomorított ember igazabb arca, a *pillanatnyi* lény, *jelenbeli* személyi valósága mögött a *potenciális* humánuma, *lehetséges* emberisége.

A *Sorsok* Tréber Tónija például önmagában véve egy durva, érzéketlen fickó, akinek „a jobb életről való elképzeléseiben a nőnek már régóta főleg annyiban jutott hely, hogy a nő szükséges tényezője a férfi ellátottságának, mert főz neki és mos rá” . . . Azonban ágrólszakadt, földönfutó Tóninknak e csöppet sem eszményi viszonyulása – amint ezt már a diszkrét hangsúlyú *régóta* is sejteti valamelyest az olvasóval – nem holmi veleszületett érzéketlenség és érzelmi bárdolatlanság következménye; mint élettörténetének írói bonyolításából kiderül, az ő életében a nőnek valóban csak *régóta*, ám dehogy is kezdettől fogva jut ilyen szerep! Egykor, fiatalabb korában – amint ez egy látszólag melleleg beiktatott rövid kitérőből válik egészen nyilvánvalóvá – ő is emberibb módon, hogy ne mondjuk: szenzibilisebben, sőt poétikusabban viszonyult a nőhöz, szerelemhez, férfi és nő erotikus kapcsolatahoz. Akkor ugyanis a szlávok felhangú, Kobila nevű sváb község földönfutóvá lett ifjú embere még „minden nő után megfordult, aki csecsemőt vitt a karján, vagy aki mellett felnőtt gyermeke ment. Akkoriban az esetleg láthatatlan férjet is hirtelen feltámadó határozott fájdalomérzéssel úgy tudta irigyelni, akár a gazdag szántóföldek gazdáit”... S hogy az ifjonti múlttal ellentétben most már pusztán mosó- és főzőalkalmatosságot lát

az asszonyban, ennek – írónk ezt, természetesen, nem közli velünk tételesen, de szereplője életközegének és személyi sorsának olvasói képzeletet – egyebek közt: etikai fantáziát! – mozgósító ecsetelésével egyértelműen sugallja: Tréber Tónin *kívüli* okai vannak mindenekelőtt.

S az *Aegidius útra kelésének* is csak a felszíne, „szövegfaktúrája” tanúskodik az ember „eredendő” állatiasságáról. E parabolaregény – a XX. század mozgalmi drámáinak remek, a magyar irodalom történetében egyedülálló példázata – a mindennemű öldöklés, a bármiféle üdvözítő eszme érdekében véghezvitt fanatikus mézszárlás esztelenségét, az eszmék démonikussá válásának szörnyű lehetőségét példázza, de azokat a szereplőket, akiknek a démonikussá torzított eszmék mindennemű emberséget megcsúfoló, s magát az eredeti eszmét is kompromittáló hatalmát kell megtestesíteni a regényben – ti. az Anyaszentegyház alantas, nem csak a valóságos ellenség, de a mondvacsinált „elhajlók” és „eretnekek” ellen is tűzzel-vassal harcoló zsoldosait –, nos, ezeket a szereplőit az író mégsem festi „született” szörnyetegeknek. Csupán embertelen, mindennemű emberségből, emberi mivoltukból is kivetkőzött/kivetkőztetett professzionális gyilkosoknak, akik az *etikus fantáziával* szintén megáldott Aegidiusunk szemében még a harmincezer védtelen magdeburgi civil férfi, asszony és gyermek bestiális, negyven napon át tomboló mézszárlása utáni jelenetben sem holmi megtestesült Gonoszként jelennek meg, hanem közönséges, kicsit kimerült, kicsit elégedett, apró-cseprő zsákmánytárgyakat cserélgető, muzsikálgató s főként szomorú (!) nótákat éneklő katonákként. Nyomorúságos emberekként, akiknek ez a gyilkos munka adatott egyetlen kifizetődő foglalkozásul.

Sinkó Ervin tehát, az etikus fantázia epikusa, a kisregényeiben sem egy dogmatikus normatív etikával szemlélődik, láttat és ítéltet, hanem épp e szolidáris, vagy legalábbis toleráns képzelőerő segítségével, amely bevilágítja egész szereplőgalériáját. Ennek hála, e kisregények szerzője az embertelen külszín alól fel-fel tudja villantani az emberit is; a XX. század világháborús, forradalmas és ellenforradalmas első három évtizedének embertelen valóságzféráihoz oda tudja képzelteni az olvasóval a meg nem valósult, ki nem teljesedhetett vagy utólagosan eltorzított s emberi mivoltából lépten-nyomon kivetkőztetett ember *igazibb* lehetőségeit. A lehetőségeket, melyeknek nehézkes, kínkeserves, meg-megtorpanó és atavisztikusan vissza-visszaforduló fél- és álmegevalósulásáért nem magukat a prózaszereplőit kárhoztatja, hanem elsősorban azokat a valóságos létfeltételeket, melyek a normatív etikák szerinti ún. erkölcstelenségeket kiváltják, tartósítják és reprodukálják.

Nem arról van szó azonban, hogy e kisregények úgy rekonstruálják a talajszintiben és triviálisban is az emberien értékeset, hogy eközben a

kisszerűség és trivialitás apológiájává válnak; nem arról van szó, hogy a környezeti létfeltételekkel és hatalmi viszonyokkal eltorzított ember *potenciális* jobbik énjének fel-felvillantásával a teljes elvi, esztétikai és etikai relativizmus szemléleti platformjára helyezkednének. Szerzőnk a kisregényekben sem fedti el az ember nyomorúságát, az atavizmust, a szennyet; ő ebben az egyébként igen kedvelt műfajában sem idealizál, mert miközben például az ún. negatív hőseiben is fel-felmutatja az inkognitóba szorított emberit, ugyanúgy a földönfutó, proletár vagy lumpenproletár szereplőiből meg forradalmáraiból és exforradalmáraiból is ki-kiütözteti a nem emberit. Írónk nem idealizál s nem romantizál, csak a sajátos emberszemléletével s a mögötte lappangó etikus fantáziával összefüggő alkotói módszerével *re-humanizál*: kisregényszereplői, bármilyen torz külső arcmást is viselnek magukon, kisebb vagy nagyobb mértékben mindig magukban rejtik egy *lehetséges* emberiségnek legalább a minimumát.

Koruk, korunk történelem előtti történelmének kiszolgálói és kiszolgáltatottjai ők is egy személyben.

Nem Érosz, hanem Ananké gyermekei, akárcsak a gyilkos század maga is, melyben fogantak.

Bácsföldvár/Holt-Tisza, 2008 nyarán

Irodalom

1. Szövegforrások

Sinkó Ervin: *Áron szerelme*. Kisregények, I. köt. Begyűjt., sajtó alá rend., előszó, jegyzetek Bosnyák István [Egy történet, melynek még címe sincs – Aegidius útra kelése – Tenyerek és öklök – Az áruló]. Forum, Újvidék, 1989.

Uő: *Áron szerelme*. Kisregények, II. köt. Sajtó alá rend., jegyz. Bosnyák István [Sorsok]. Forum, Újvidék, 1989.

Uő: *Az idegen*. Novellák és elbeszélések 1925–1964. Begyűjt., sajtó alá rend., előszó, jegyz., bibl. Bosnyák István [Mr. Black feljegyzései Árvay Ábris esetéről – A hullabörze – Az utolsó csésze tea – Angéla – Csévó Rózsi csatát veszti – Péter munka nélkül – Ködben – Az idegen – Egy elveszett ember – Gyurka felel Jézusért – Hűség – Godofréd úr]. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára, Újvidék, 2001.

Uő: *Az út. Naplók 1916–1939*. Szerk. József Farkas és Illés László. Jegyz., bibl. Bosnyák István. A kötet munkatársa Kálmán C. György (Szabadkai napló 1916 – Szabadkai napló 1917 – Bécsi napló 1923–1925 – Szabadkai–szarajevói [és grazi–bécsi–prigrevicai] napló 1926–1930). Akadémiai, Budapest, 1990.

Sinkó Ervin levelezése, I. köt., 1914–1944. Sajtó alá rend. és jegyz. Kovács József. Argumentum, Budapest, 2001.

Sinkó Ervin: *Magyar irodalom.* 3. könyv. Hagyatéki tanulmányok, cikkek, kritikák 1922–1966. Begyűjt., sajtó alá rend., előszó, jegyz., bibl. Bosnyák István [1. *Ady Endre kenyerén: Ady Endre kenyerén – A halottak élén – Ady Endre – Ady Endre és az újságírás – A szentlélek lovagja* (A publicista Ady). 2. *Krisztiánus párbeszéd az avantgárrdal: Elöljáró beszéd* (A *Testvér* programcikke) – Könyv a könyvekről, vagy az érthetetlen költőkről (Kassák) – „Az új művészet él” (Polémia Kassákkal) – A legmodernebb irodalmi irányok (a húszas évek derekán) – A gyűlölet könyvei (A proletár forradalmi költészet kritikája) – A homokóra madarai (Polémia Déryvel). 3. *Három kortárs-kroki: Lesznai Anna – Lukács György.* 4. *Recenziók, glosszák kortársakról* (Könyvkritikák 1922–1928)]. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára, Újvidék, 2004.

2. A húszas évek sinkói kispikájának interpretációi

Bosnyák István: Az etikus fantázia kisregényei [S. E.: *Áron szerelme I–II.* Kisregények]. Híd, 1988/11.

Bori Imre: Sinkó Ervin kisregényei (1–8. folyt.). 7 Nap, 1989. aug. 18.–okt. 6.

Thomka Beáta: Sinkó Ervin korai [kis]regényei. In: Th. B.: *Prózatörténeti vázlatok.* Vajdasági regények, novellák a két háború között. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára, Újvidék, 1992.

*

Bosnyák István: Az első Sinkó-[kis]regény „bölcsője”. Jegyzetek a Tűz margójára XII. [Egy történet, melynek még címe sincs]. Magyar Szó, 1977. márc. 12.

Uő: Aegidius és Áron I. [Aegidius útra kelése]. Symposion, 1964. febr. 13.

Major Nándor: Termékeny kontroverziák. Széjgyezetek Sinkó Ervin Aegidius útra kelése című novellájához [sic!]. Híd, 1964/2.

Csányi Erzsébet: Az aktivitás és passzivitás halálraítéltejei [Aegidius útra kelése]. Új Symposion, 1976. 140. sz.

Beretka Ferenc: Tett és hit – hazugság és etikus élet [Aegidius útra kelése]. Új Symposion, 1976. 140. sz.

*

- Herceg János: Sinkó [*Áron szerelme I–II. Kisregények*]. 7 Nap, 1989. jún. 16.
- Juhász Géza: Történetnél igazabb, mesénél kevesebb, 1–2. [*Áron szerelme I–II. Kisregények*]. Magyar Szó, 1989. nov. 4. és nov. 11.
- Vajda Gábor: A kíméletlenség témája [*Áron szerelme I–II. Kisregények*]. 7 Nap, 1990. okt. 5.

*

- Bosnyák István: A kisépikus nehéz honfoglalása. In: S. E.: *Az idegen. Novellák és elbeszélések 1925–1964*.
- Bori Imre: A novellista húsz esztendeje. In: B. I.: *Sinkó Ervin*. Forum, Újvidék, 1981.
- Vass Éva: A „minden lehetséges” diadala és tragédiája [Ködben]. Új Symposion, 1976. 140. sz.
- Vajda Gábor: Állapot és folyamat. Egy Sinkó- és egy Déry-novella elemzése [S. E.: Ködben; D. T.: Szerelem]. Képes Ifjúság, 1982. febr. 10. és 17.

3. Egyéb

- Tasi József (vál., szerk., utószó): *Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője. Levelek* [M. Zs. levele Sásdi Sándornak, 1932. ápr. 7.]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984.
- Galambos Ferenc: *Nyugat repertórium*. Akadémiai, Budapest, 1959.
- Dula Borbála, Majoros Etelka, L. Simon László: *A Nyugat tartalomjegyzéke 1908–1941*. I., Universitas, Budapest, 1997.
- Komlós Aladár: A „második nemzedék” útja. Irodalomtörténet, 1969/3. Ue.: *Vereckétől Dévényig*. Szépirodalmi, Budapest, 1972; *Kritikus számadás*. Szépirodalmi, Budapest, 1977.
- Szöllős Péter: Sinkó Ervin krisztianizmusa. In: Illés László és József Farkas (szerk.): *Mítosz és utópia*. Irodalom- és eszmetörténeti tanulmányok. Argumentum, Budapest, 1995.
- Bosnyák István: „Atyámfia, Anyag!”, avagy egy ellen-gubbiói [ifjú-sinkói] krisztianus esztétika és kortörténeti háttere. *Hungarológiai Közlemények*, 1996/4. Ue.: Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközi Péter (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység*. III. köt. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus [Róma–Nápoly 1996] előadásai. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt., Budapest–Szeged, 1998.
- Szokolczay Lajos: A Testvér, Sinkó Ervin bécsi folyóirata. In: Sz. L.: *A csavargó esztétikája*. Balassi, Budapest, 1996.

Idegenség vagy otthonosság?

Az *Optimisták* személyiségfeltáró nézőpontjai

Sinkó Ervin és Szenteleky Kornél opusát gyakran emlegette olyan összefüggésben az irodalomtörténet, amelyben elsősorban egymás kultuszát erősítették: a kritika előszeretettel említi, hogy Sinkó Ervin „a jugoszláviai magyar irodalomnak Szenteleky Kornél mellett legnagyobb egyénisége”.¹ Mindkettejüket a kezdet, a teremtő atya kultikus aurája vonja be, Szenteleky neve a jugoszláviai magyar irodalom kezdeteit jelzi, míg Sinkó neve a Magyar Tanszék alapításához kötődik régióinkban.

Születésének 110. évfordulóján mindenképpen érdemes újfent foglalkozni Sinkó Ervin munkásságával, nemcsak a jubileum okán, hanem azért is, mert mára lehetséges olyan olvasat, amely nélkülözi a személyes aura vonzását. Ám még inkább szükséges ez, mert immár egy olyan nemzedék is felnövekvőben van, amelynek sem semmiféle tapasztalata, sem semmiféle tudása nincs az olyan típusú diktatórikus rendszerek működéséről, amelyek meghatározták Sinkó Ervin életének és munkásságának alakulását, enélkül azonban az egész huszadik századi irodalom története nem érthető meg, de általában a huszadik század mint történeti és empirikus képződmény sem.

Az *Optimistákat* az életműben betöltött szerepe miatt túlnyomórészt az eszmék regényeként olvasták, és többnyire önéletrajzi vonatkozásait állították előtérbe, közvetlen referenciális megfeleléseket társítottak a szöveghez. Bori Imre többek között elmondja, hogy „a Magyar Tanácsköztársaság regényé”-ben „hőseinek legtöbbjét élő alakokról mintázta az író: Kun Béla, Lengyel József, Lukács György, Révai József, Komját

¹ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*–Forum Könyvkiadó, Beograd–Novi Sad, 1998. 186. l.

Aladár alakjával találkozunk, de beleírta magát és feleségét is a műbe”.² Később viszont egyenesen azt állítja, hogy életrajzról van szó, amely a naplólehetőség nyomvonalán halad.³ Sőt azt állapítja meg, hogy Sinkó két helyen önkorrekciót végez a saját életrajzában, s ennek hátterében nem művészi, hanem eszmei okokat feltételez. Az egyik epizód a hírhedt kecskeméti várossparancsnokság ténye, amikor is a Sinkó alteregójának tekinthető Báti helyett Blaha elvtárs kezdeményezi a lázadó parasztok átnevelését, a másik epizód értékelő jellegű, a regény végén ugyanis saját politikai szereplését Báti inkonzekvensnek nevezi. „Amikor ugyanis kiragadja Báti Józsefet Kecskemétről, és Pestre utaztatja Blaha elvtársra bízva, hogy szorgalmazza a szentkirályi ellenforradalmi összeesküvésben résztvevők felmentését, akkor főhősét nemcsak az önmagával folytatott vitája közben állítja az olvasó elé a diktatúra vagy a krisztusi kegyelem dilemmája feloldhatatlan ellentéteit érzékeltetve, hanem korrigálja is a valóságot. [...] A Tanácsköztársaság taktikájának a bírálata az író epikus jellegű önbírálatával egészül ki.”⁴ Gondolatmenete szerint tehát nem az esetleges ismétlés miatt tette ezt – hiszen majd a regényben egy másik átnevelésről, a ludovikásokéról is szó lesz –, nem az mozgatta, hogy az élet alkotta sztereotípiákat az irodalmi megformálás kiiktassa, hanem ideológiai megfontolások vezették.

Az *Egy regény regényéből* is tudhatjuk, ki mindenki olvasta az *Optimistákat*, s természetesen mindenki igazságtartalmát ellenőrizte, egy olyan korban, amelyben az igazság képlékeny fogalom volt, és napról napra változott a tartalma. Ehhez nyújt újabb adalékot egy könyv, amely a Rowohlt kiadónál 1991-ben jelent meg, amelyet szerzőként többek között Georg Lukács, Johannes R. Becher és Friedrich Wolf jegyez, a címe *Die Säuberung*⁵ – amely azoknak a gyorsírással lejegyzett titkos pártértekezleteknek a teljes anyagát tartalmazza, amelyet a szovjet írószövetség német szakosztálya tartott több alkalommal közvetlenül az első moszkvai kirakatper után, 1936 szeptemberében. Az *Optimistákban* egészen mellékesen említődik, hogy a Tanácsköztársaságot meglátogató angol politikusnak el kell olvasnia Zinovjev egyik cikkét, s ennek alapján Zinovjev propagálójának kiáltották ki, erről a tényről maga Sinkó is tudott, az *Egy regény regényében* egész fejezetet szentel a kérdésnek. Arról azonban, hogy mint

² Uo. 188. l.

³ Bori Imre: *Sinkó Ervin*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 118. l.

⁴ Uo. 119. l.

⁵ Georg Lukács / Johannes R. Becher / Friedrich Wolf u. a.: *Die Säuberung*. Moskau 1936: Stenogramm einer geschlossenen Parteiversammlung. Herausgegeben von Reinhard Müller. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1991

jó elvtársat és kiváló íróat Alfred Kurella ezekre az inkább inkvizícióra, mint értekezletre hasonlító összejövetelekre meg akarta hívni, már nem tudhatott. Sőt arról sem, hogy milyen rossz véleménnyel voltak a német pártalapszervezet írói munkásságáról és annak ideológiai vonatkozásairól, amely miatt végül Kurellának kellett mentegetnie Sinkót, mondván, hogy ő valójában igazi elvtárs. Aki elbizonytalanítja és állandóan negatív hatást gyakorol rá, az nem más, mint a felesége. De válaszolnia kellett arra a kérdésre is, vajon látta-e az *Optimisták* eredeti kéziratát, és tudja-e, hogy mit tartalmaz. Kurella végül elmagyarázza, hogy Sinkó 1919-ről írt, de még regényének megírása idején, 1931-ben sem tudhatta, milyen „expónált helyzetbe” kerül Zinovjev, de nem hat túl meggyőzőnek, ezért magát mentegetve elmondja, hogy ő – mihelyt a kezébe került a szóban forgó szöveg – azonnal átadta felülvizsgálatra Kun Bélának – aki akkoriban a moszkvai magyar párt szekció titkára volt. Kun Béla pedig minden moszkvai emigráns magyar párttaggal elolvastatta, és az ő véleményüket is figyelembe véve írta meg róla pozitív véleményét. A regény igazságtartalmát és referenciális vonatkozásait tehát még annál is aggályosabb alaposággal ellenőrizték, mint amit Sinkó Ervin sejtethetett. Egy-egy újabb adat felmerülése ma már ritkaságnak számít, az olvasatnak ez az iránya azonban egyre inkább befelé vezet bennünket egy áthatolhatatlan labirintusba.

Egyvalamire azonban Alfred Kurella is rávilágít, ami szempontunkból fontos: az elbeszélő jelen idejű, korlátozott tudásról tanúskodó narrációjáról. Az *Optimisták*nak nincs emlékezés jellege, nem nosztalgikus, nem reflektál önmagára és az elmúlt időre. Nézőpontja is külső, de mindenekelőtt nem egyöntetű, és néha nem könnyű eldönteni, kinek a szempontja érvényesül a történet menetében. Éppen ezért nem tekinthető kizárólagos érvényűnek önéletrajzi olvasata. Ahhoz ugyanis az kell, hogy az elbeszélő szüntelenül önmagára reflektáljon, sőt hogy ezeket a reflexiókat időről időre felülbírálja, felülírja.⁶ Feltétlenül szükséges hozzá az önértelmezés gesztusa, attitűdje. Az *Optimisták* narrátorának külső nézőpontja ugyanakkor személyiségfeltáró, és nem vitatható, hogy kibontakozik belőle egyfajta önarckép, amelynek viszont csak egyik vonatkozása a referencialitás, éppoly fontos fikcionalitása is.

Az ilyen jellegű olvasatok eltávolítanak a szöveg működésének megismerésétől. De vajon lehetséges-e ezt az opust megfosztani ideologikus olvasatától, és milyen eredményre juthatunk? Az alábbiakban az *Optimistákat* újraolvasva erre teszünk kísérletet.

⁶ Lásd még: Dobos István: *Az én színrevitele*. Önéletrajz a XX. századi magyar irodalomban. Balassi Kiadó, Budapest, 2005

Sinkó Ervin *Optimisták* című regénye sokszereplős, emberábrázolása alapos és sokfelé ágazó. Ennek megfelelően központi helyre kerül benne a hősök egymáshoz való közeledése és távolodása, amit ebben az esetben nemcsak lélektani értelemben kell felfogni. Központi szervező elve a mozgás, az úton lét, a hősök állandó helyváltoztatása. A mobilitás és a migráció. A szereplők az egymás közti interaktív hálóban örökösen mennek, sietnek vagy sétálnak, de mindenképpen helyet változtatnak. Jellemző helyzete a regénynek, hogy séta közben tárgyalják meg a hősök életük legfontosabb kérdéseit, az ideológiaiaktól a magánjellegűekig. Vértés például Bática karol bele, és fölkiáltja magát a Várba a ködös hajnali Budapesten, miközben arról beszél, hogy elengedhetetlen a messianisztikus méltóság jelenléte ezekben az időkben. Lénártnak szinte rögeszméje, hogy bolyong a város utcáin, és hol ezzel, hol azzal elegyedik eszmei vitába. De még Grét és Eisinger is séta közben beszélnek meg elképzeléseiket a jövőről és a házasságról.

Az emberek közeledésének igénye nemcsak a másikhoz való viszonyulásban valósul meg, hanem a csoporthoz való csatlakozás igényével párosul. Nem a kaland keresése és kalandos akadályok legyőzése ez, hanem az emberek egymás közti kapcsolatainak megerősítése, a közösség keresése, amelyben otthonra lelhetnek. Törekvéseik az idegenség felszámolására irányulnak. Georg Simmel szerint „az idegen a maga szerves kapcsolódásával mégiscsak a csoport szerves része, melynek egységes élete magában foglalja ezen elem sajátos feltételeességét; csak hogy ennek a helyzetnek a sajátos egységét nem tudjuk másként jelölni, mint olyasvalamit, ami bizonyos mértékű közelségből és bizonyos mértékű távolságból tevődik össze, és amelyben ez a – valamiképpen minden viszonyra jellemző – közelség és távolság, sajátos arányokban és kölcsönös feszültségben határozza meg az »idegenhez« fűződő, specifikus és formális viszonyt”.⁷ A közösségben az önidentitás kialakításának lehetősége képződik meg.

Ezt a feltevést igazolják a regény első mondatai is, miszerint a történet Szabadkán kezdődik, „s a kezdet kezdete, a kezdetet közvetlenül kiobbantó esemény pedig az volt, hogy Seiden Móric hazaérkezett az apai házba, haza”. Egy hazaérkező történetével indul tehát a regény. A kisváros világát mindannyian az otthonosság helyének gondoljuk, ahol az emberek ismerik egymást, és az ismerőség biztonságot nyújt. De vajon mi az otthon? „Annak a koordináta-rendszernek a nullpontja, amelyet a világra alkalmazunk, hogy megtaláljuk benne a helyünket. [...] ahonnan jöttem,

⁷ Georg Simmel: Exkurzus az idegenről. = *Az Idegen*. Variációk Simmeltől Derridáig. Biczó Gábor szerk. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 60. l.

és ahová szeretnék visszatérni, az az »otthonom«. Az otthon ugyanakkor nem pusztán az otthoni teret jelenti, a házamat, a szobámat, a kertemet vagy a városomat, hanem mindent, amit helyettesít.⁸ Hogy hol van az otthonunk, azt állandóan tudjuk. „Nem esik ki a tudatából az otthona annak, akinek otthona van.”⁹ Az otthon fogalmának szimbolikus jellege túlmutat térbeliségén, másodlagos, mindenki számára egyéni jelentést hordozó fogalom, amelyet érzelmek telítenek.

Seiden Móric tüdőbeteg, Svájcból, a davosi szanatóriumból érkezik haza. Ennek a mozzanatnak van intertextuális vonatkozása is, hiszen a regény alapvetően a fizikai mozgás élményével párhuzamos folyamatos párbeszédre épül, a feszült tudatfolyam leképzésére. S talán nem véletlen, hogy Thomas Mann *Varázshegye* is a davosi szanatóriumban játszódik, amelyben a republikánus és humanista Lodovico Settembrini véget nem érő, elkeseredett szócátákat folytat a jezsuita és kommunista Leo Naphtával, akiről az irodalomtörténet azt állapította meg, hogy nem más szolgált modelljéül, mint Lukács György, aki az *Optimisták*ban Vértés alakjának feleltethető meg.

A hazatérő elvileg nem számít idegennek, hiszen ismerni véli a körülményeket, a helyzetet, amelyet egykor elhagyott, Seiden Móric mégis idegenként viselkedik a Városi kávéházban, csupán a fejével biccent a távolból apja asztaltársaságának. Nem tud sem úgy élni, ahogyan Davosban megszokta, sem visszailleszkedni egykor elhagyott környezetébe, amely ellenszenvvel viseltetik iránta, de ő maga sem képes elfogadni megváltozott körülményeit. Seiden Móric, „kit a davosi szanatóriumban tanítottak higiénéjára, itt ül egész éjjel a vastag füstben, és kényszeríti magába az erős borokat”. Miután még meg is alázzák, természetes következménye lesz az események menetének, hogy öngyilkosságot követ el.

A Városi kávéház asztaltársaságának látogatója, Török Géza, időszakos hazalátogató, aki „állandóan Pesten élt, de mert a birtoka odahaza volt, minden évben néhány hetet otthon töltött”¹⁰, és valójában unalmában keresi a közösségi életet. Ő az, aki problémamentesen illeszkedik mindenféle társaságba, művelt ember, aki ökonomikus életet él. Habár kevés időt tölt vidéken, mégis otthon érzi magát, látogatásai önként vállaltak, ezért nem is traumatikusak, számára átjárható a két kultúra, nincs lényegesebb különbség otthoni és idegen között.

⁸ Alfred Schütz: A hazatérő. = *Az Idegen*. Variációk Simmeltől Derridáig. Biczó Gábor szerk. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 81. l.

⁹ Sinkó Ervin: *Optimisták*. Magvető Kiadó, Budapest, 1965. 626. l.

¹⁰ Uo. 12. l.

A hazatérő tipikusabb figurája Sásdi Bandi, aki „hadnagyi uniformisban nemrég tért haza az olasz harctérről”.¹¹ Távollétében ő maga nem sokat változott, csak talán többet iszik a kelleténél, viszont „Az »igaziak« közül senkit sem talál már meg az asztaltársaságból”. Számára ez a konfliktus forrása. Ő az, aki azt várja el a környezetétől, hogy ugyanolyan maradjon, mint amilyen a távozása előtt volt, függetlenül attól, hogy a múlt már csak emlékeiben, módosult formában él tovább, s hogy mind a környezet, mind önmaga változott az eltelt idő alatt.

A hazatérők közül kétségtelenül a legmarkánsabb figura Kozma György, aki kétszer is megsebesül az első világháborúban, mire leszerelik. A tüdejében levő golyóval azonban nem megy vissza a falujába, hanem Budapesten marad, oda költözik fel a családja is, egy grófi kastély pinclakásába. Hosszú ideig depressziósan az ágyat nyomja, majd egy agitáló levél hatására megjön az életkedve, és kislánya kíséretében rendszeresen eljár gyűlésekre, tüntetésekre. „Semmi se volt úgy, mint azelőtt. Kozma György se ült már a kis faszámolyon, hanem járt-kelt türelmetlenül, mint aki valakire vagy valamire nagyon vár. Nem volt sehol maradása, se otthon, se az utcán.”¹² Ő az, aki valódi közösségre talál az utcán és a fölvonulások közben, aki úgy érzi, az ő életének jobbra fordulása a tét. Rokkant apját hatalmasnak és védelmezőnek érzi a tizenkét éves Rózsi, aki „tudta: az apjának is olyan jó volt, mint neki, ennyi hang, láb, test meleg fészkeben lélegezni”.¹³ „Amerre mentek, végig az utcán ragyogó kirakatok, tömérdek gazdag népek, és ők, mintha senkitől a világon nem kellene már félniök, énekeltek. Rózsi emlékezett rá, hogy hányszor ment a háború alatt szívdobogva a sarki szatócshoz, akiknek tartoztak, hányszor húzódott az iskolában a sarokba... S most, a sok hatalmas ház, a sok sétáló gazdag embertől szegélyezett utcán nem a fal mellé húzódva, nem is, mint még a gyűlésen is, elbújva, hanem az utca közepén, autókat, villamosokat, az egész esti város sűrű lármáját túlkiáltva dagadt az ő hangja, az apja hangja.”¹⁴ A kislány rátalál az eszményképként követhető apára, Kozma György pedig elégtételként éli meg, hogy részt vehet egy közösség mindennapjaiban, s élete utolsó napjaiban fel mer költözni a kastélyba. Valójában meghalni, de a gróf ágyában halni meg. A hazatérők között ők azok, akik sok viszontagság után képesek beilleszkedni az új közösségbe, akik az otthonosság elérését mondhatják magukénak, még ha ez az otthonosság felemásnak bizonyul is.

¹¹ Uo. 7. l.

¹² Uo. 482. l.

¹³ Uo. 490. l.

¹⁴ Uo. 491. l.

Ellentétes irányú mobilitást testesít meg Eisinger Dénes figurája. Az apatini pincér Budapestre költözik, s ezzel az elvándorló jellegzetességeit ölti magára. Ő az, aki alapjában véve nem szereti a nagyvárost, mert túl sok benne az esemény, a mozgás, nehezen talál magára. Átmeneti állomásnak gondolja Budapestet, mivel az az álma, hogy kivándoroljon Amerikába, és ott meggazdagodjon, majd vagyonával hazatérve, biztonságos körülmények között családot alapítson. Aldozathozatalnak gondolja ideiglenes életét. Báti nyitja fel a szemét, mondván: „Egyedül nem lehet kiszabadulni ebből a börtönből, amit mai világnak neveznek. [...] Vagy minden rab kiszabadul, vagy egy se. Maga, Dénes úr, világosan látja... Tudja, miért érzi maga rosszul magát? Azért, mert végre látja, hogy itt nincs kibúvó, nincs Amerika meg Brazília, itt harcolni kell.”¹⁵ Az utazás gondolata kisebb-nagyobb intenzitással állandóan foglalkoztatja, s ha már nem mehet Amerikába, legalább azt szeretné, ha az orvos tanácsára a tengerre utazhatna el. Ő az, aki – lélekben legalábbis – állandóan úton van, az utazás gondolata nem hagyja nyugodni. A személyiségétől kezdetben teljesen távol álló mozgalmi munkában nem vesz részt, de belép a szakszervezetbe, házbizalmi feladatot vállal, és nem tagadja meg régi barátait. A rendkívül összetett lélektani ábrázolás során megismert, nagyfokú átalakuláson átesett, de alapvetően naiv és becsületes Eisinger tragédiájának ez lesz okozója – a Tanácsköztársaság bukásakor egyszerűen agyonverik.

A kivándorló tipikus figurája Eisinger lakásadóinak rokona, Róbert nagybácsi, aki nem jelenik meg a regényben, csupán fényképével van jelen több alkalommal is. A Brazíliába kivándorolt kávéültetvényes nagybácsihoz a gazdagság, a siker attribútumait társítják otthon maradott családtagjai, s abban a reményben ringatják magukat, hogy egyszer nekik is hasonló jóban lesz részük, nagy vagyont örökölnek, vagy legalább gazdagon megajándékozza őket. Amikor viszont kiderül, hogy hosszú idő után írott levelében Róbert bácsi kölcsönért folyamodik az otthon maradottakhoz, átkozzák az eltávozottat, mert minden reményük szertefoszlott.

Fluck, a vidéki zenetanár az otthonteremtő magatartását ölti fel, amikor Pestre költözik. Megszökteti egy vidéki földbirtokos nála jóval fiatalabb leányát, Gortvay Anna Máriát, és „rendes”, polgári családi életet él, nála bujkál Báti a Tanácsköztársaság leverését követően. Nyugtalan természete miatt viszont nem tudja elviselni a hirtelen rászakadt idillt, állandóan az jár a fejében, megérdemelte-e a boldogságot. A csapot-papot, felelősséget és nyugodt életet ott hagyni gondolata még a regény utolsó lapjain is mint végső menedék jelenik meg az életében.

¹⁵ Uo. 461. l.

A regény legkomplexebb otthon- és identitáskeresője Báti József. Ha a regény kezdetén Seiden Móric hazatérése áll, Báti önkeresésének kezdetét Seiden Móric öngyilkossága jelenti. Ekkor határozza el ugyanis, hogy Pestre megy, a vidéki környezet légkörét maga mögött hagyva. Programja: „ki, ki a magányosságból, bármi áron, de emberek közt, emberarcú lények közt, emberekkel közösségekben”.¹⁶ Tudatosan figyeli az utcán a járókelőket: „Emberek, kik magányosnak érzik magukat, vagy sokat vannak egyedül, igyekeznek kárpótolni magukat azért, hogy valamiképp mindig háttal ül hozzájuk mindenki. Meglesik, figyelik, vizsgálgatják az idegenek járását, taglejtéseit, fejtartását, mint csinál a karja, ha járt, hogy teszi le a kezét, ha ül... Kint csípős hideg szél, a kirakatokban már kigyulladtak a lámpák, és az utcák már megelevenedtek. A sok-sok ember, az életeknek a tarka, hangos kavardásában járni és senkihez sem tartozni, otthonról nézve még ez is valami izgató, kalandos állapotnak ígérkezett... Nézte az arcokat.”¹⁷ Vágyát, hogy egy közösséghez tartozhasson, már megérkezésének első napjaiban kifejti, rátalál az asztaltársaságra, amelynek tagjai között személyiségfejlődése végbemegy, és amelyet kezdetben csak távolról szemlél: „Van abban valami leverő, ha az ember egyedül van és vele szemben egy társaság – s néha az ember annyira nyomasztónak érzi egyedülletét, hogy bármilyen társaság is az, mely vele szemben ül, pusztán azért, hogy többen vannak együtt, a kitaszítottság érzését kelti, s egyben vonzóknak hat az egyedül ülőre.”¹⁸

Lelki beilleszkedése azonban nem problémamentes. Kezdetben a kiszolgáltatottságot és a szándékos elszigetelést is át kell élnie. Társas kapcsolatainak kialakítása során megtapasztalja azt a csendet, amely mások „együgyűen komoly, fényes szeméből nézett rá”¹⁹, maga pedig megtanul másként is nézni, mint kíváncsian és fürkészően, „meredt tekintettel”, amely „nem a látó, hanem a nyitva felejtett szem”²⁰ tekintete.

A regényhős „a megfigyelendő környezetet nem statikájában, hanem dinamikájában gondolja el”²¹, s a narrátor is ilyenként szemléli. A nagyváros mint téma kap így egészen egyedülállóan nagy teret. A város mint mozgáskomplexum jelenik meg, amelyet hangulata, zsisibongása, sebessége jellemez: „Körülötte fényreflektoraikkal autók rohantak a ködben, és egy-

¹⁶ Uo. 267. l.

¹⁷ Uo. 76–77. l.

¹⁸ Uo. 76. l.

¹⁹ Uo. 285. l.

²⁰ Uo. 205. l.

²¹ Fried István: A halál automobilon. = *Szerep és közeg*. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében. Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter szerk. Ráció Kiadó, Budapest, 2006. 344. l.

szerre mintha valami egész észvesztő vad lármában, zavarban tántorgott volna benne és körülötte minden.”²²

A regény metaforái is összecsengenek a mozgás és mobilitás már vázolt jelenségeivel: „Senkit se volt könnyű megtalálni, mert mindenkinek száz dolga volt, s az ember mégse úgy élt, mint az *expresszvonatok utasa*, hanem inkább, mint a *gyalogjáró vándor*, akinek számára a közbeeső állomások nem pusztán a távolság csökkenését jelző mérföldkövek.”²³ A mozgás embereket feltételez, akikkel kapcsolatot lehet felvenni, még akkor is, ha a városi élet jellegzetessége a rohanás: „Báti nem is volt tudatában annak, mennyire siet. Sarkadi gúnyolódva mondta, hogy úgy látszik, a szovjet-funkcionáriusok összebeszéltek, arról fogják megismeri őket, hogy aki véletlenül nem jár autón, az rohanni fog az utcán. Mind rohannak.”²⁴

A tüntetés és a forradalmi hangulat expresszív jelenetekben valósul meg: „Egyszerre, egyszerre, azok is, akik semmit se értettek még, mindenki megindult, a némaságba dermedt, riadt utcán ezer és ezer láb, mind szinte egyszerre, mind egy irányba... S most mintha az aszfalt kövén kopogó lábuk diadalmasan élvezné az új, a belülről jött kommandót, két kezüket ökölben a mellükre szorítva, előírással futólépésben, csak éppen bomlottan kavargó sorokban zúdultak előre.”²⁵

Másrésztől az én és a másik viszonylatrendszerében a főhős a kíváncsi fürkészéstől eljut önmaga teljes átadásáig, miközben folytonos határsértésre kerül sor, az én vagy a másik integritásának megsértésére, a köztük lévő határ áthágására. Majd eljut addig, hogy a másik jelenléte teljességgel elviselhetetlen lesz a számára, menekül az egyedüllétbe. „Egyszerre elhatalmasodott rajta az az érzés, hogy sietnie kellene, s egyedül, egész egyedül akart maradni, s komolyan számot akart vetni magával.”²⁶

Az egyedüllétben a hanghatások hiánya érvényesül: „Mikor Báti egyedül maradt, egy pillanatra megállt. Akkora volt körös-körül a csend, hogy ijedten eszmélt egy szál eleven magára a közömbös végtelen ködben s a házak ormótlan kőrakásai közepette.”²⁷ Míg a közösségi élet zajlásának tetőfokán erős hang- és fényjelenségek érvényesülnek, akár egy impresszionista festményen: „Ki-kisütött a nap, s oly vakítón, hogy az ember önkéntelenül felnézett a hirtelen támadt fényzón forrására – de a következő utcasarkon újra színt váltottak a házak, a fák fiatal zöldje s az elhaladó

²² Sinkó Ervin i. m. 235. l.

²³ Uo. 428. l.

²⁴ Uo. 680. l.

²⁵ Uo. 241. l.

²⁶ Uo. 644. l.

²⁷ Uo. 172. l.

emberek, s fent a szél elől futva, minden kékséget elnyelve megint nehéz, feketésszürke felhők torlódtak egymásra.

Báti a belső feszültségnek azon a fokán volt, melyen az ember már nem érzi az izgalmat, hanem majdnem tompa, bódulatszerű állapotban jár-kei. Mintha semmi más se foglalkoztatta volna, mint az el-elboruló és fel-felragyogó színek – mint játék a gyereket, lekötötte a figyelmét az ötpercenként változó áprilisi világ.”²⁸

Az állandó helykeresés eszköze a vonatnak mint a helyváltoztatás eszközének a megjelenése, amely egyúttal strukturálja is a szöveget. A regényen belül is fontos metszéspontokon jelenik meg: amikor városról városra utazik fiatal társával együtt, agitálni, hogy minél többen lépjenek be a Vörös Hadseregbe. Az utazások során meghasonlik önmagával, ráébred, hogy valójában hazudnak az embereknek, s titokban a Bibliához menekül. A másik fontos mozzanat, amikor Cinner Erzsit kíséri ki a vonathoz, aki Rosa Luxemburg temetésén képviseli a magyar küldöttséget Berlinben, mert ekkor derül ki, mégiscsak kölcsönös a vonzalmuk. A vonat egyúttal keretes történetté teszi a regényt, a motívumok szintjén is összekötve az elejét a végével. „... itt egy év előtt egészen egyedül ültem, s azt hittem, sohase leszek, nem lehet még inkább egyedül lenni – mondja Flucknak, majd hozzát teszi: – Nem mindegy, hogy hogyan van egyedül az ember.”²⁹ A közösségkeresés kudarcában magának a keresésnek az értelme nyeri el értékét.

A mozgás időben és térben létrejövő cselekvés, ezért hatással van a regényidő alakulására is. A regényben az elbeszélés ideje mindössze egy évet tesz ki. Az elbeszélő idő azonban ennél több. A narrátor egyenes vonalúan halad előre az időben, majd a történet megszakad, visszalép a múltba, s onnan indul előrefelé, míg csak össze nem futnak a történet száalai a jelenben. Mindannyiszor ez az eljárása, amikor a történet fővonalába mellékszereplőket von be.

Az időkezelés másik aspektusa éppen a gyorsulással–lassulással van összefüggésben. A nagyváros „pörgését” ellensúlyozza a narrátor és a szereplők szubjektív időérzékelése, amely kihat a történet menetére: „ha az ember vár, akkor arra az időre fel van függesztve az élete”³⁰, „néha van az ember életében egy hét vagy éjszaka, ami óperenciás távolságokat szakít a tegnapi és a mai nap közé... s olyankor szinte furcsa, hogy a külső életben a mai nap csak a tegnapiak a folytatása”³¹ – olvasható a regényben. A

²⁸ Uo. 680. l.

²⁹ Uo. 831. l.

³⁰ Uo. 272. l.

³¹ Uo. 338. l.

regény két nagyepizódja döntő módon befolyásolja a hős személyiségének alakulását: az egyik a Cinner Erzsi és Báti közt lejátszódó szerelmi jelenet, a másik pedig a Tanácsköztársaság bukása utáni bujkálás hónapjairól szól, amelyet úgyszintén egyetlen véget nem érő napként érzékel a hős, s nevezi több alkalommal mindkettőt hosszú napnak.

Megállapítása a hősök mobilitásának és migrációjának vizsgálata során sem veszíti érvényét. Viszont nem csupán arról van szó, hogy a hősök nem azonos intenzitással keresik identitásukat, hanem arról is, hogy a mozgás gyorsaságának változása meghatározza a regény szerkezetét: a mozgás felgyorsulása a narráció gyorsulásának érzetét eredményezi, megnyitja a regény tereit, míg lassulása jelentősen lassítja a narrációt, és zárja a tereket. A közösséghez a gyorsaság, lelki vívódáshoz a lassúság; a külső nézőponthoz a gyorsaság, a gondolatfolyamhoz a lassúság attribútumai társíthatók.

Közösség és egyén, az én és a másik viszonyának problematikusságára világít rá, ami egy pluralista világkép irányában nyitja meg a regény jelentésmezéjét. A felfokozott életritmus ábrázolása az avantgárd költészet, elsősorban az expresszionizmus és a futurizmus sajátossága lesz. A regényt ilyen irányból is olvasni lehet, amit Sinkó Ervin költészetének avantgárd jellege is megtámogat. Központi gondolatát egy oximoron fejezi ki, amely Báti attitűdjét jellemzi: „És akkor majdnem fáj neki, hogy neki nem fáj a szíve egy valahol létező otthon után.”³² Az állandóan közösségre és közelségre vágyó főhős végül is a közösségtől távolító mozgásirányban haladva, az egyedülállásban találja meg otthonosságát.

Irodalom

Bori Imre

1998 *A jugoszláviai magyar irodalom története. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*–Forum Könyvkiadó, Beograd–Novi Sad

Bori Imre

1981 *Sinkó Ervin*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Faragó Kornélia

2001 *A radikális térteremtés poétikája. = Térirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Fried István

2006 *A halál automobilon. = Szerep és közeg. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében*. Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter szerk. Ráció Kiadó, Budapest

³² Sinkó Ervin: *Optimisták*. 81. l.

Dobos István

2005 *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban.*
Balassi Kiadó, Budapest

Lukács, Georg, Becher, Johannes R., Wolf, Friedrich u. a.

1991 *Die Säuberung.* Moskau 1936: Stenogramm einer geschlossenen
Parteiversammlung. Herausgegeben von Reinhard Müller.
Rowohlt, Reinbek bei Hamburg

Schütz, Alfred

2004 *A hazatérő = Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig.* Biczó
Gábor szerk. Csokonai Kiadó, Debrecen

Simmel, Georg

2004 *Exkürzus az idegenről. = Az Idegen. Variációk Simmeltől
Derridáig.* Biczó Gábor szerk. Csokonai Kiadó, Debrecen

Elhangzott Szivácon augusztus 20-án, a Szenteleky Napokon